

Никола Миловић¹

ИЗНЕВЕРЕНА ПАРАБОЛА КАО КОНСТИТУТИВНА ФИГУРА У КАФКИНОМ РОМАНУ ПРОЦЕС

Апстракт: Овај рад бави се анализом Процеса користећи се старозаветном фигуром параболе као кључном у тумачењу Кафкиног романа. Претпоставка текста јесте да се Кафкин роман образује налик параболничким религиозно-сакралним текстовима, али уз изневеравање коначног параболничког смисла. Фундаментални елементи параболе - метафизички смисао и људска слобода бивају померени из свог лежишта. Кроз даљи текст показаћемо како се промена параболе догађа због новог доживљаја религиозног, пре свега кроз капиталистичко присвајање сакралних прерогатива. Служећи се цртицама Валтера Бењамина из текста Капитализам као религија указаћемо на капиталистички извор кривице Јозефа К. Свет Процеса одликује се, пре свега, свеприсутношћу суда, што има за циљ опонашање свеприсутности Бога, па самим тим и опонашање његове сакралне утемељености. Такође, основна особина ликова јесте десупстанцијализација, односно испражњеност од духовног садржаја. Такви појединци нису у стању да у себе похране параболнички смисао, а истовремено нису у стању ни да успоставе стварне међуљудске односе. У свету конституисаном изневереном параболом не постоји могућност за срећно разрешење: нити таква параболола може зајамчити смисао, нити се десупстанцијализовани појединац може побунити. Једини начин који је преостао јесте равнодушни одлазак у смрт.

Кључне речи: Кафка, изневерена параболола, десупстанцијализација, капитализам, религија.

Параболола је једна од сложенијих фигура и њено разумевање услед такве сложености претпоставља опрезност при тумачењу. Сама њена природа саопштавања метафизичког смисла има за последицу отежано дефинисање параболе јер се она опире јасном логичком одгонетању. Параболола је фигура у којој се кроз чулну, материјалну уобличеност манифестује метафизички,

онострани садржај. Кроз тоталитет текста просијава оно што надилази сâм ниво материјалности и чулности и упућује на онострано значење, али тако да истовремено сама материјална уобличеност не губи на значају и не може бити замењена ниједним другим изразом. Ова фигура подразумева одређену иманентну повезаност између нивоа материјалног и религиозно-сакралног. Један параболички израз не може се заменити другим, а да се том приликом не изгуби његов смисао, што даље значи да се парабола одликује одређеном врстом индивидуалности.

Парабола своје корене има у *Старом завету* и библијској књижевности. Она представља фигуративни начин исказивања религиозно-сакралног смисла *Библије*. Како Миодраг Лома објашњава: 'У ствари, парабола нас путем континуиране и кохерентне организације тропа, фигура говорења у пренесеном смислу – као што су метонимија, метафора и симбол – стално пребацује на ниво духовног и божанског смисла сваког догађаја који је наративно приказан како се одвија у људском свету објективне и материјалне стварности' (Лома, 2010:р.12). Самим тим, јасно је да парабола није искључиво стилска фигура у смислу поигравања значењем и означитељима, већ да са собом доноси и тежину метафизичког смисла. Парабола као фигура организовања текста увек покушава да проговори о метафизичкој вредности и смисаоности дате материјалне појаве. Она сагледава материјално уобличење из метафизичке позиције, што значи да увек за последицу има вредновање. Због тога не чуди што у *Лексикону библијске егзегезе* аутори користе реч *морално* како би је одредили: 'Парабола је сажета прича са моралном поуком' (Kubat i Dragutinović, 2018:р.287). Битно у овом цитату јесте да упућује на морал као на један од конститутивних стубова саме параболе, а, како ћемо касније видети, то игра важну улогу у актуализацији параболе у делу Франца Кафке.

Библијска фигурација параболе има различите варијанте. С једне стране, можемо говорити о смени тих двеју равни, физичке и метафизичке, у чему нам може помоћи концепт параболе у математици. У математици парабола се приказује као латинично слово *U*, што нам донекле показује начин њеног конституисања. Парабола је фигура узвишеног смисла у којој долази до прожимања метафизичке сфере и овоземањског живота. Започевши причу у метафизичком окружењу параболичка нарација силази у материјални свет, у коме се проверава исправност и вера испитаника, а затим се догађа повратак у сферу метафизичког, у којој долази до суђења о ономе што се затекло у свету објективне материјалности. У случају приче о Јову приказана је управо таква смена равни: најпре се у сфери метафизичког расправља о праведности Јова,

затим се у другој етапи радња спушта у материјални свет људи, у којем Јов доживљава немали број несрећа као искушење његове вере, да би се на крају, у трећој етапи, прича вратила на почетак и Бог донео суд о Јовљевој даљој судбини. Ипак, физичка и метафизичка раван не морају се увек оделити једна од друге на тако експлицитан начин, већ материјални, чулни израз може бити носилац метафизичких вредности. У том смислу сама новозаветна фигура Исуса јесте параболички спој божанског и људског. Дакле, можемо говорити о параболи на плану наративне структуре текста као одраза религиозно-сакралног утемељења света, у којем постоји смена материјалне и метафизичке равни, и о параболи као пројављивању метафизичке смисаоности кроз материјалну, чулну уобличеност, која самим тим задобија прерогативе сакралног. У оба случаја, било као начин организовања текста, било као иманентност сакралног у оностраном, параболола упућује на тоталитет и апсолутност значења.

Параболола, такође, у значајној мери дели сличну природу са симболом. Обе фигуре карактерише метафизичка потентност, тенденција ка досезању апсолутног смисла. Симбол кроз уметнички свет успоставља преплетеност физичке и метафизичке сфере, док параболола кроз религијско-поетски доживљај просијава метафизички, бесконачни смисао и закон. Због тога се о одређеним текстовима може говорити као о симболичко-параболичким. Тако устројен текст увек постоји као начин саопштавања метафизичког смисла људима. То значи да параболола представља покушај да се пружи утеха, морална основа и смисао људском бићу у његовој ефемерној егзистенцији. Реципијенту параболола пружа идеју о надљудској целини, унутар које уважене моралне вредности надилазе његову ограниченост. Поштујући законе који се исказују кроз параболола човек успева да надиђе сопствени осећај очајања и чињеницу о властитој смртности. Према томе, параболола је фигура саопштавања метафизичког смисла људима зарад превазилажења ограничености и смртности. У том смислу конститутивни елементи парабололе су, с једне стране, натчулна, метафизичка сфера, а с друге стране, људска слобода, односно моралност. Спровођењем слободне воље појединац има могућност да своје делање усклади са метафизичким вредностима посредованим парабололом и да на тај начин надиђе искључиво физички карактер својега постојања.

Без обзира на то што параболола долази из јудеохришћанске традиције не треба је сводити искључиво на облик метафизичке мисли представљен у њеним светим књигама. Преламање двеју равни у параболи, физичке и метафизичке, може се појавити и у текстовима другачије провенијенције. Нова употреба парабололе не значи да она у себи не задржава и даље носивост коју јој је доделила

Библија, али истовремено постоји могућност да метафизички простор који просијава у њој може имати и другачији семантички потенцијал. На тај начин параболо се као конститутивна фигура Кафкиног књижевног света отвара за другачија схватања, односно за нови интерпретативни контекст на који упућује.

Стога, појам *изневерена параболо* указује на промену значења и смисаоности коју са собом доноси нова употреба параболо. С обзиром на то да параболо треба да представља откривање метафизичког смисла људске егзистенције, изневерена параболо указује на то да се унутар тог организовања, грађења текстуалне целине, догађају извесне недоследности, које чине да се претпостављени метафизички смисао губи или не препознаје. Питање је на којој од равни параболо се код Кафке збива изневеравање. Једноставан одговор како је посреди недораслост главног лика да у себи понесе метафизички, натчулни терет чини нам се као један од могућих, али свакако не и једини. Пре верујемо да се ово изневеравање догађа као последица новог периода у људској историји, који захтева и ново промишљање метафизичког присуства у овоземаљској егзистенцији, на који начин се оно успоставља и какву смисаоност омогућава. У таквом новом контексту појављује се, између осталог, кривица људског субјекта, али је то сада другачија врста кривице од оне коју познајемо у традиционалној религиозној мисли.

Параболо, односно изневерена параболо, у Кафкиној прози служи да би указала на специфичности промењеног света. Кафкин свет није миметичан на начин једноставног опонашања објективне, историјске реалности. Но, Кафкина проза уобличава конститутивне одлике модерног света, приказује их не као појединачне појаве већ, напротив, као универзалне законитости модерног времена. То није реализам свакодневног живота, него је приказивање једне дубље реалности, која заправо одређује појединачне, различите појаве. Стога, желећи да укаже на смисаоност или њен изостанак из модерног, материјалног света, Кафка користи исту ону стару параболо која је у јудеохришћанским причама служила да потврди метафизички карактер оностраног живота.

У Кафкиним романима и приповеткама чини нам се као да се користи стари начин приповедања, стари начин метафизичког устројења света, али са изостанком било каквог експлицирања тог метафизичког у причи. У његовим причама изгледа као да је свет настао сходно Божјој речи, да су животи појединачна под провером метафизичких судова, али ни у једном тренутку не долази до потврде ове претпоставке. Истовремено се тај свет и животи људи у њему не заокружује у метафизичком смислу. Кафкин поетски свет конституисан је као тоталитет метафизичког смисла, али тако да жељени метафизички карактер

дела изостаје, иако је све устројено као да је он присутан. Такав поетски свет изгледа као да је уобличен у складу са метафизичким апсолутним вредностима, али се оне нигде не потврђују као такве. Јозефа К. сусреће на самом почетку романа *реч закона*, али нигде се до краја текста иста та реч не открива као да је метафизичког или религиозног карактера. Ми не сматрамо да је овакво изневеравање параболичког смисла искључиво напрасни прекид у историји човечанства, којим је изненада нестала било каква традиционално устројена религиозна мисао и вредност, већ да се и са религиозном мишљу догодила извесна метаморфоза која је створила један нови људски доживљај сакрално-религиозног. Како би се изразио такав нови доживљај сакрално-религиозног садржаја, било је потребно да се и са параболом догоде метаморфозе. Зато и параболом код Кафке изгледа као недовршена параболом, исто као и његови романи. Уколико би се непрестано треперење метафизичке наде, ишчекивање да се заокружи судбина јунака свело на једноставан природнонаучни одговор, на једноставну рачуницу, изневерио би се унутрашњи смисао самог текста. Због тога је управо фрагментарност, односно недовршеност Кафкиног поетског света иманентно правило (не)смисаоности која се исказује. Фрагментарност и изневерена параболом код Кафке заправо имају исти корен.

Можемо, најпре, приповест о Јозефу К. упоредити са поменутом старозаветном, параболичком причом о Јову. Оно у чему се подударују јесте то да оба лика бивају кажњавани: Јов губи своју децу, имање, здравље, док је Јозеф К. најпросто обавештен да је ухапшен. Разлог за кажњавање протагонистима није јасан и долази из непознате, више сфере. Обојица проживљавају патњу због кажњавања, а на крају виша инстанца одлучује о њиховој даљој судбини: Јов бива помилован од Бога, враћа му све што му је пре тога одузео, док Јозеф К. бива убијен. Дакле, уколико бисмо искористили ово поређење, могли бисмо судбину Јозефа К. схватити као параболичну причу која почиње остварењем метафизичке речи и правде чином његовог хапшења, а развија се кроз његово лутање као покушај да докаже сопствену праведност и невиност, да би се окончала осудом на погубљење од те више инстанце. Међутим, оваква симболичко-параболичка устројеност текста конституише се на потпуно другачији начин од оног старозаветног. Пре свега, инстанце правде и смисла нису религиозно установљене, већ сада реч правде долази из потпуно другачијег миљеа. А она је пак несазнатљива и непојмљива, саопштена преко другачијег посредника или, тачније речено, није ни саопштена.

Једна од посебности Кафкиног романа, а која битно утиче на заснивање читаве приповести, јесте начин на који је протагониста кажњен, што ће даље

водити ка потрази за правдом. Наиме, он не доживљава никакву казну која је материјално установљива, није одведен у затвор, није физички кажњен.

– Како могу да идем у банку кад сам ухапшен?

– Ах, тако – рече надзорник који је већ био на вратима – ви сте ме рђаво разумели. Да, ви сте ухапшени, али то не треба да вас спречи у вршењу ваше службе. Исто тако не треба да мењате ни свој уобичајени начин живота.

– Онда хапшење није такво зло – рече К. и примаче се надзорнику (Кафка, 1978:p.20).

Цела казна се састоји искључиво од саопштавања да је К. кажњен, односно ухапшен. Уколико то, на пример, упоредимо са приповешћу о Јову, видећемо да начин на који се реч закона саопштава Јозефу има за последицу да се преосмишљава и преиспитује метафизичка заснованост правде. Да ли је правда закона који се спроводи над Јозефом уопште метафизичког порекла? Каква је то правда која не утиче на свакодневни живот осуђеног лица? Такође, битна одлика ове почетне сцене заплета јесте изостанак саопштења о кривици Јозефа К. због које је ухапшен. Поново се изневерава устаљена представа хапшења и на комичан начин ухапшени бива остављен у незнању о сопственој кривици. Сходно томе, роман почиње комичном ситуацијом у којој ухапшени, који заправо није ни ухапшен, не сазнаје због чега је ухапшен, односно неухапшен. Догађа се инверзија, коју ће многи истаћи као врло битну за читав Кафкин поетски свет.²

Необичан начин на који се спроводи закон у роману *Процес* говори о томе да је инстанца која би у складу са религиозним карактером параболичких прича требало да представља утемељење метафизичке апсолутности - другачије устројена од познате и очекиване. Промена метафизичког утемељења може се објаснити тиме што се у роману нигде суд не експлицира као метафизички и, с обзиром на одређене индикаторе који указују да је у питању модеран свет, може се условно рећи да је тематизован суд у једном десакрализованом, секуларизованом свету. У том случају, изневеравање апсолутне вредности може се објаснити, јер ни сам суд не претендује на апсолутност. У питању је само један суд зарад одржања модерног, на грађанским вредностима устројеног друштва. Ипак, без обзира на изостанак атрибута метафизичког - остаје отворено питање каквог је карактера закон који се спроводи над Јозефом К., да ли се иза њега крије Божји виши ред, обичном човеку непознатљив, или је у питању

² Овде пре свега мислимо на Гинтера Андерса и његову навику да дело Франца Кафке све време тумачи наглашавајући инверзије, тенденције да се извесно Б представља као А, да би се показало да је заправо А постало Б, нпр. машине се представљају као људи, да би се показало да су људи постали машине. (Anders, 1985:p.41)

самовлашће државе. Донекле се интерпретатор суочава са истим недаћама са којима се суочава и Јозеф К., што потврђује идеју да је тема Кафкиног поетског света сама егзегеза, а то јесу проблеми попуњавања значењем оних празних простора који нису саопштени. Наиме, као што је и старозаветни, Божији суд непојмљив смртном човеку, баш због његове смртне, ограничене перспективе, односно немогућности сагледавања целине, тако је и Јозефу К. немогуће да схвати смисао закона, јер полази из своје појединачне перспективе. Све је у реду док му нико не ремети свакодневне активности и то је позиција из које главни лик промишља питање правде, доброте и истинитости. Можемо рећи да индивидуална воља усмерена искључиво на партикуларне, личне циљеве представља Јозефову кривицу. Међутим, он је ипак оптужен, пре него што се уопште догађа ова колизија између параболичког усмерења ка узвишеном, апсолутном смислу и личних интереса Јозефа К.

Роман почиње доживљеним говором самог протагонисте: 'Неко мора да је оклеветао Јозефа К., јер је, иако није учинио никакво зло, једног јутра био ухапшен' (Кафка, 1978:р.7). Почетна реченица нам пружа увид у унутрашњи свет Јозефа и његово разумевање себе и ситуације око себе: неко му је причао иза леђа и оклеветао га; он је невин; он је ухапшен. Ове три констатације су кључне у даљем ткању романа. С једне стране, битна карактеристика главног лика јесте непрестана сумња да се без његовог знања ради нешто на његову штету. Ова сумња ће бити толико распрострањена да се донекле може посматрати као клица параноичног стања. С друге стране, сâм протагониста не разуме сопствену кривицу и због чега би то он уопште могао да буде крив. Трећи елемент који конституише роман јесте да је Јозеф К. ухапшен, мада се хапшење фактички не догађа, па се поставља питање да ли је оно само пројекција узнемирене Јозефове свести. Свакако, хапшењем се успоставља идеја о расподели моћи и о позицији Јозефа К. у њој.

Почетно поглавље је доминантно устројено комички, тако што се оно што би требало да се представи као озбиљно уобличава непримереним изразима. У ситуацији док траје хапшење, Јозеф К. трага за својим личним исправама, које му нису ни тражили, и проналази једино дозволу за бицикл. Током разговора о закону и хапшењу службеници хлеб са маслацем умачу у мед. Иако не знају због чега је Јозеф К. ухапшен, они знају да он мора да носи искључиво црни капут приликом разговора са надзорником. Помоћу хумора у обликовању приповести о Јозефу К. заправо се догађа помињано изневеравање узвишеног смисла и његово свођење на материјалне, овоземаљске, људске оквире. Упркос спровођењу закона, који би требало да буде реч правде, догађа се саплитање

човека о свакодневне ситнице: капуте, исправе, маслаце.³ В. Петровић хумор разуме као конститутивну одлику Кафкиног поетског света и овако га објашњава: '[...]а хумор до краја наглашава већ и иронијом потенцирану – несразмерност између апсолутног смисла и човековог таворења у вредносно недостојној пролазности. Као поетски принцип, хумор не осликава било какву колизију равни, већ саму неспретност контакта између иманенције и трансценденције: њихова неједнакост је та која контакт претвара у судар' (Петровић, 2022:р.36). Он ће овде нагласити да у фигурацији хумора изостаје било какав сукоб између иманенције и трансценденције или побуна подређена људској субјективности. Хумор сâм по себи указује на измештену, у овом контексту можемо рећи: трансцендентну позицију, наспрам које нешто постаје смешно. Хумор се може разумети као одлика извесне сигурности, јер смех подразумева да не постоји страх, а припадање вечном поретку ствари, засигурно, искључује страх. Уколико се смејемо некаквој незграпности у распореду и редоследу ствари, претпоставља се да имамо идеју о уређеном реду ствари, о хармонији.

Понашање Јозефа К. на самом почетку романа указује такође на његову несамосталност и инфантилност. Његово опхођење током хапшења, без обзира на комични карактер, наликује парадигми буржоаског егоцентричног појединца, који се пре свега одликује недовољном зрелошћу. Њега обузима љутња, јер му куварица госпође Грубах, власнице пансиона, још увек није донела доручак. Он не жели да комуницира са чиновницима, док не дође госпођа Грубах и не објасни му ситуацију. Дотично понашање највише подсећа на модел функционисања детета, оно захтева прилагођавање света себи, жељу да се свет самери његовим жељама и прохтевима, а изостаје било каква могућност за излазак субјекта из своје унутрашњости. Овакав субјект није зрели саучесник друштва, субјект испуњен међуљудским односима, већ искључиво затворен у себе.

Отуђење субјекта може се вишеструко објаснити и тесно је повезано са самом параболом, њеним карактером и смислом. С једне стране, окружење Јозефа К. јесте заједница отуђених појединаца. Јозефа К. затичемо у његовом

³ Мало је познато да је Кафка имао један патент, а то је да је измислио кацигу за заштиту на раду. С обзиром на то да је радио у осигуравајућем друштву за раднике, овај податак не чуди. Али симптоматичан јесте карактер његовог патента. Уколико бисмо направили поређење са Гетеовим открићем, могла би да се укаже одређена аутентична Кафкина одлика и његов однос према романтичарско-идеалистичкој немачкој традицији. Гете, који је у духу романтичарско-идеалистичке традиције трагао за оним непролазним, посредованим симболом, открио је значајне ствари у домену боја, односно светлости. А могли бисмо то трагање видети и као истину посредовану светлошћу. С друге стране, Кафка је насупротив трагању за оним узвишеним, небеским, гледао како спасити човека да му небо не падне на главу.

приватном окружењу, у којем је приватно попуњено јавним и пословним дешавањима. Збива се инвазија јавног простора у приватни, дословно у кревет ухапшеног. Поменуто урушавање граница између приватног и јавног у модерном времену за последицу има губљење могућности за стварање пуне личности – нема личности тамо где јавни простор ровари по унутрашњости бића. Упадом јавности у четири зида приватног простора особа је престала да буде индивидуа, доживевши извесну врсту поунутрења јавног, чиме је изгубила границе својег личног простора. Такође, односи унутар приватног простора уређени су према пословном моделу. Соба Јозефа К. није топли људски дом, већ је пансион у којем је све организовано по принципу размене: он има упослену куварицу, која му сваког јутра доноси доручак. Осим тога, међуљудски односи у пансиону госпође Грубах сведени су на минимум. Станари међусобно скоро да не знају ни имена, или је то једино што знају о особи која живи неколико корака од њих. Ти међуљудски односи сведени су на пуко физичко постојање једних поред других, а емотивно, духовно успостављање односа између њих не постоји. Разговор са госпођом Грубах такође показује како се имитира постојање међуљудских односа. Они не постоје на начин саосећања и разумевања, већ само кроз малограђанско коментарисање туђих живота. Трач, гласина без почетка и краја, као раскорењена мисао, кружи међу тим људима и имитира односе. Госпођа Грубах не би желела да каже ништа о својој станарки, она се не интересује за приватне животе својих станара – што опет указује на императив пословног односа међу људима – али мора да примети да је двапут срела госпођицу Бирстнер у забаченим улицама у мраку, и оба пута са различитим мушкарцима. Дато понашање представља одлику субјекта безобјектне унутрашњости. Односи међу тим људима су непостојећи и налик причинама које се саме по себи не могу видети ни било како другачије осетити, којима је потребан туђи животни садржај, да би се причинило постојање. Уколико имамо свет отуђених појединаца, изгубљеног унутрашњег садржаја, могућност да се параболски смисао оствари у њиховом делању самим тим постаје неостварива. Да би се морално поступало, прво се мора постојати као личност. Уколико изостаје духовни садржај, престаје могућност за слободно морално деловање.

Када се вратимо почетном поглављу романа, видећемо да је покушај Јозефа К. да успостави однос са госпођицом Бирстнер поновни показатељ отуђених међуљудских односа. Све време он на вештачки, агресиван начин покушава да успостави однос. Он уређује простор око себе, како би пресретање госпођице било најмање упадљиво, држи упаљено светло у својој соби и мало одшкринута врата, како не би био потпуно неприметан. Такође, током разговора Јозеф више

пута врши физичко насиље, као да ће тиме успоставити однос који све време изостаје. У једном тренутку стиска зглоб њене руке, да би на крају кренуо да је љуби свуда по лицу: *‘Ево долазим, одговори К. – истрча и, ухвативши је, пољуби у уста а затим стаде да јој љуби читаво лице као што жедна животиња језиком навали на изворску воду најзад нађену’* (Кафка, 1978:р.34). Цитат првенствено показује интенцију протагонисте ка агресивном успостављању односа, што јесте последица емотивне и духовне осиромашености. Поред тога, поређење са жедном животињом приказује спуштање људског бића са усмерености ка ономе узвишеном, сакралном, трансцендентном на непосредно физичко задовољење. Животиња као опозиција ономе божанском указује на снижавање људске потенције са узвишеног на материјално и пролазно.

Отуђење као појава у животу Јозефа К. јесте опозиција параболичкој апсолутној вредности. Парабола увек наступа из тачке трансценденције и религиозно-сакралног смисла и упућује на целину. У причи о Јову говори се о томе како Јов наступа из своје парцијалне, индивидуалне потребе, док је Божија перспектива она која садржи идеју целине. Парабола проговара о вредностима које су апсолутне. Претпоставка параболе јесте постојање хармоничног односа међу стварима и вредностима које доприносе одржању таквих односа. Због тога друштво у којем се налази Јозеф К. јесте само по себи антипараболично, оно је место дехармонизованих односа, заснованих на лукративним циљевима егоцентричних и вакуумираних појединаца. Када се у таквом једном свету покуша успоставити параболични живот - то постаје немогуће. Целина се цепа на појединачне, фрагментарне потребе. Збир отуђених појединаца може бити искључиво слика празне егзистенције и изгубљеног смисла. У том смислу је тема Кафкиних дела изневеравање параболичке смисаоности спуштањем у празну егзистенцију. Људи лишени могућности да изграде однос са својим ближњима - постају нужно неспособни да успоставе везу своје ефемерне егзистенције са трансцендентном инстанцом смисла и апсолута.

Проблематика отуђења може се посматрати и кроз мотив пружене руке, који се у роману појављује на више места. Испреплетан је са темом међуљудских односа и са хијерархизовано успостављеном моћи. У првом поглављу приказана су два случаја неузвраћања руке. У првом случају, надзорник који му саопштава да је ухапшен одбија да одговори на Јозефову пружену руку. Не дуго затим, током разговора са госпођом Грубах Јозеф пружа руку и каже: *‘А сада ми морате дати руку, стисак руке треба да учврсти такво слагање.’* (Кафка, 1978:р.25), али она у збуњености заборавља да узврати. Стога, након две неузвраћене руке он на крају насилно стиска госпођицу Бирстнер за зглоб и

привлачи је себи. Неузвраћена рука симболизује управо поменуто отуђење: немогућност успостављања искреног и хуманог односа између двеју особа. Прва особа која Јозефу К. узвраћа руку јесте судски послужитељ. Дакле, једина особа способна за какву-такву саосећајност јесте она са дна друштвене лествице: послужитељ у суду, чија соба служи као судска канцеларија и чију жену користе као своје власништво, од студента права до иследног судије.

Код одређених јеврејских мистика постоји тежња да се феномен зла објасни поремећајем идеалног реда ствари у божанском, хармонизованом свету. Тако је према *Књизи Зохар*, низу мистичких текстова који су се појавили у XIII веку, у почетку све стајало у непосредном односу са свим осталим, а пад је довео да тога да Бог постане трансцендентан и да се ствари узајамно разведу. Падом се урушио идеални, хармонизовани однос ствари и створило се зло. Настају искривљења, пукотине, исклизнућа. Како Гершом Шодем објашњава тумачећи *Зохар*: 'Космичке последице пада довеле су до губљења првобитног складног јединства и до појаве ствари које егзистирају у развојености' (Šolem, 2006:р.221). Ово поимање зла у *Књизи Зохар* умногоме одговара опису модерног света, оног света који се приказује и у приповести о Јозефу К. Распарчаност, разједињеност одлика је губитка изворног, рајског, хармонизованог света. Са све већим отуђењем долази до све већег удаљавања од тог изворног, па тако и од параболом посредованог смисла.

Међутим, у Кафкином *Процесу* није ни инстанца која саопштава тај хипотетички, параболнички смисао измештена из поменуте стварности. Иста та инстанца зарођена је у модерни свет и поунутарњена његовим системом грађења друштва. Примарни принцип у суду и око њега јесу егоцентрични, нарцисоидни односи. Током разговора са својим адвокатом Худом Јозеф К. све време слуша о врлинама адвоката, о његовим везама у суду и искуству: 'Али праву вредност имају само поштене личне везе, и то с вишим чиновницима, при чему се, дабогме, подразумевају само виши чиновници нижих степена' (Кафка, 1978:р.115). На инвертиран начин, бринући се за своје личне интересе Худ говори тобоже о поштењу. Поново је приказано повезивање идеје поштења, односно доброте са егоистичним, лукративним циљевима. Дате речи нас неминовно подсећају на критички став Жана Франсоа Лиотара да се у модерном свету идеја истине изједначава са идејом користи (Liotar, 1988:р.12). Шире гледано, императив корисности стао је испред сваке друге претходно претпостављене вредности: истине, доброте, лепоте итд.

Тумачећи прву реченицу романа указали смо на рађање сумње у унутрашњем свету Јозефа К. Несаопштивост разлога за хапшење и неразумевање

одакле је потекао процес стварају у доживљају Јозефа К. све већу сумњу. У немалом броју случајева он сумњичи различите појединце да му раде иза леђа. Такође, протагониста страхује од ширења вести о његовом процесу и сваки пут када сазна да се вест проширила ван његовог знања, настаје пометња. На послу у банци он стално стрепи да ли његове колеге знају за процес, сумња у помоћника директора. Јозефово исказивање сумњичавости временом постаје све присутније. Међутим, она није напросто механизам одбране, рационални одговор на затечену ситуацију. Сумња која се развија у Јозефу К. постаје све раширенија и раширенија, тако да је можемо видети као основу за рађање параноје. Клица оваквог стања свести, апсолутизованог страха да му неко чини зло проузрокована је појавом отуђења. Субјект испражњене супстанце, безобјектне унутрашњости тле је за настанак овакве странпутице. Појединац лишен унутрашњег садржаја, а са претпоставком да постоји кривица и самим тим кривац, без могућности ауторефлексије и аутокритике, трага за попуњавањем означитеља. Чињеница о постојању кривца и кривице нужно доводи до потребе да се тај означитељ испуни значењем. Међутим, с обзиром на то да је у питању десубјективизовани појединац и да се социјални оквир одликује непрестаним метаморфозама и флуидношћу - установљивање кривице постаје немогуће. У том случају свест је осуђена на лутање између стално променљивих објеката и немогућност заокружења идеје завршава у параноичном стању или барем њеном ублаженом облику, као што је случај са Јозефом К. Тако бисмо, заправо, Јозефа К. могли видети и дефинисати као обрнутог сувишног јунака. Док сувишни јунак има одређени вишак вредности, који није сагласан са окружењем и који не може да оствари, па стога доживљава первертовање, те остваривање своје индивидуалности кроз негативан модел, односно (ауто)деструктивно, Кафкин главни лик као да пати од мањка вредности, оправдање за поменути мањак тражи у спољашњем свету, али све време остаје десупстанцијализован.

Рекли смо да је метафизичко устројство које проговара кроз текст изневерене параболо другачије природе од старозаветне и хришћанске, али то не значи да је она непостојећа. Заправо, можемо се питати да ли је *метафизика* саопштена изневереном параболом у Кафкином роману религија капиталистички уређеног друштва. У овом контексту релевантним се чини текст, боље речено цртице, Валтера Бењамина *Капитализам као религија*. У поменутиим цртицама се на фрагментаран начин износе идеје, које, нажалост, никада нису преточене у потпун текст. Немачки Јеврејин, један од тумача Кафке, износи четири одлике капитализма које га чине налик религији: "Тако већ сада можемо уочити три карактеристике религиозне структуре капитализма. Прво,

капитализам је чисти религиозни култ, можда најекстремнији који је икада постојао. У њему све добија смисао само кроз директан однос према култу: он нема неку посебну догму, неку посебну теологију. Он утилитаризму даје његову религиозну нијансу. Та конкретизација култа повезана је с другом карактеристиком капитализма: непрекидним трајањем култа. Капитализам је трајање култа (*t)réve et sans merci* (без предаха/сна и без милости). У њему нема *радних дана*, односно, ниједног дана који не би био његов празник, у најстрашнијем смислу, са извођењем целе свете помпе, уз крајњу напетост сваког обожаваоца. Треће, то је култ који наглашава осећање кривице (дуга, *Schuld*). Капитализам је вероватно први случај култа који почива на кривици, а не на искупљењу. Тако се тај религиозни систем баца у страховито кретање. Огромно осећање кривице, које не може наћи искупљење, окреће се култу, не зато да би се ослободило кривице (дуга) већ да би је учинило општом, да би је закуцало у свест и на крају, и изнад свега, укључила и бога у ту кривицу, да би га коначно заинтересовало за искупљење (ослобођење од дуга)' (Benjamin, 2015:p.3). Недуго затим он додаје и четврту карактеристику: '[...] јесте да њен бог мора остати скривен и да му се може обратити тек кад његово осећање кривице достигне врхунац. Култ се обожава пред незрелим божанством, при чему свака слика, свака идеја угрожава тајну његове незрелости' (Benjamin, 2015:p.3). Схватање капитализма као религиозне структуре у којој се примењују исте или сличне религиозне праксе као у другим старијим религијама, без свести верника о томе, омогућава нам да сагледамо Кафкину употребу параболе као параболу за саопштавање извесног капиталистичког религиозног *смисла*.

Јозеф К. је у радном односу у банци. Његово занимање представља стуб капиталистички устројеног друштва. Банкарско занимање је имитација чувања култа тржишта – новца. Према томе, када говоримо о Јозефу К., уколико узмемо у обзир његово занимање, можемо рећи да у једну руку он представља капиталистичку религију изнутра. Такође, новац као култ капиталистичке религије у роману се успоставља као онај надређени кроз непрестано понављање да давање мита функционише као свакодневни систем одбране. На самом почетку ми слушамо од чиновника који су дошли да ухапсе Јозефа К. да мито представља уобичајену појаву у њиховим структурама. Начин решавања проблема при сусрету са батинашем, наиме, оно што доноси *спасења* батинаним чиновницима, јесте мито. Када се говори о суду и односима између судских службеника, мито такође постаје доминантан *modus vivendi*. Култ новца, као саопштавање смисла *капиталистичке религије* својом природом се прелива на појединце и њихове односе. Људи су поунутрили новац и његову псеу-

довредност и на тај начин десупстанцијализовали се и постали друштвено функционални искључиво кроз принцип размене. Стога, природа односа међу ликовима у роману, отуђење које смо помињали, лукративност и десупстанцијализација, јесу последица клањања новом култу.

Такође, ми чешће затичемо Јозефа К. у његовој канцеларији него у приватној соби. Опис његовог дана из периода пре него што је био ухапшен одговара прототипу идеалног радног дана: састављен је од исцрпљујућег целодневног рада и слободног времена проведеног у кафани и са кафанском крчмарицом, што није ништа друго него саставни део организовања времена појединца у капиталистичком систему производње.⁴ У опису његове свакодневице видимо да је рад у банци главна преокупација Јозефа К., да он тамо остаје дуго, некада и дуже од девет часова, да чак и своје слободно време жртвује, уколико треба да га проведе са својим надређеним директором. Притом је све организовано поприлично строго, његова расподела времена наликује пројектовању машине, зна се колико често иде код девојке зване Елза, до када остаје у кафани и када стиже доручак. Поменуто понашање може се тумачити као постварање појединца и његова аутоматизација. Све то нам говори да је и друга Бењаминова карактеристика капитализма као религије такође присутна: непрестано трајање култа, непрестано слављење празника званог *радни дан*. Током трајања процеса против њега, Јозеф К. се све више удаљава од својега посла, постаје му све теже да извршава задатке које је раније радио савесно, те углавном проводи време тако што седи поред прозора и гледа кроз њега. Видимо да је постепени пад повезан са све већим изневеравањем капиталистичких *ритуала*. Његов страх се и изражава забринутошћу за положај у банци и за резултате властитог рада: 'Оно није било важно само за К., који је добро знао да се може одржати само успехом у раду и да ће, не постигне ли то, бити све узалудно, па чак иако му и сасвим неочекивано пође за руком да очара Италијана; није хтео да се одвоји од посла ни један једини сат, јер страх да га више неће пустити да се врати на дужност био је исувише велик, страх за који је он добро знао да је претеран, али га је ипак мучио' (Кафка, 1978:р.191).

Трећа карактеристика капитализма као религије главна је тема романа *Процес*: кривица Јозефа К., њено (не)постојање и (не)могућност њеног саопштења.

⁴ Овде упућујемо на *Слободно време*, есеј Теодора Адорна, још једног Јеврејина из немачког говорног подручја и тумача Кафке. У поменутом есеју износи се теза да је модерна појава звана слободно време ништа друго до време у функцији савременог схватања рада, где се одваја рад за другог унутар постојећег система рада и други рад који је вакуумиран и одвојен од оног оптерећујућег, а заправо постоји како би омогућио несметано функционисање тзв. радног времена (Adorno, 2023:р.3).

Питање на које све време Јозеф К. покушава да нађе одговор, на које ми као тумачи такође покушавамо да дамо одговор, јесте у чему је његова кривица. Без обзира чак и на казну коју доживљава на крају романа, одговор на ово питање се не добија. Међутим, скупина људи које он сусреће током својега процеса и који су сви на одређени начин повезани са судом, ни у једном тренутку не придаје превелику важност изостанку навођења разлога за хапшење. Постоји извесна колизија између саморазумљивости суда у очима судских чиновника и окривљеног Јозефа К., који ни на који начин не може да схвати која логика се крије иза поступака суда. Приликом хапшења и разговора са чиновницима Јозеф К. ће рећи: 'А ко сте ви? Ви тражите смисао, а изводите овде најбесмисленију ствар на свету. Зар то није да и камен проплаче?' (Кafka, 1978:р.18). Овај излив очајања указује на природу сукоба. С једне стране, помиње се смисао који је битно везан за фигуру параболе као његова коначница и банкара који не успева да увиди смисао, односно нелогично понашање судских чиновника назива бесмисленим. При томе, Јозеф говори да би чак и камен проплакао, док они остају неми: уколико су тако угушили било какав смисао за људско биће. То не може значити ништа друго до крајњу дехуманизацију.

У односу на све остале ликове Јозеф К. фигурира као наиван лик који не може да схвати нешто што је саморазумљиво. У том смислу он донекле представља разлику у односу на окружење и наду за превазилажење доминантне мизерије. Али оно што се осталим ликовима чини као саморазумљиво ипак остаје читаоцима несаопштено, па стога све време доживљавају извесну нелагодност баш због немогућности да схвате шта је Јозеф К. скривио. Зато бисмо могли да изнесемо претпоставку да је заправо Бењаминово разумевање кривице као апсолутизованог стања унутар капиталистичке религије оно које објашњава Јозефову кривицу. Јозефова наивност се, између осталог, исказује кроз идеју да човек може бити слободан и независан од суда. За све друге ликове то је немогуће. Сетимо се само скандала који настаје у ситуацији са Лени и трговцем Блоком, када им саопштава да ће отказати адвокату. То је незамислив чин. Трговац који је ангажовао неколико адвоката својим понашањем представља крајњу понизност према суду и све то резултира његовим тобоже добрим положајем у процесу. Јозеф се налази на потпуно другом крају. Он се од самог почетка одликовао извесном побуњеношћу; на првом ислеђењу он пркосно саопштава иследном судији: 'Ви можете приговорити да то уопште и није неки поступак, и бићете потпуно у праву, јер ово је поступак само уколико га ја признајем као такав' (Кafka, 1978:р.44). Док остали присутни стоје збијени у гужви, док они на галерији постављају јастуке између својих

вратова и плафона који их приморава да се сагну, Јозеф К. исказује одређену независност и побуњеност. Он верује да се може ослободити суда.

Међутим, остали не верују у то и не успевају да му саопште ту чињеницу. Трговац Блок му прича како његов процес траје већ пет година и како је то велики успех. Достићи толико трајање представља пример доброг владања. Разговори са адвокатом Худдом слушају Јозефа баш зато што се поступак не помера са почетне тачке. Ни први поднесак није предат, јер је тобоже најважнији, иако се веома често догађа да тај први поднесак судски чиновници никада ни не прочитају. Ово је типичан пример Кафкиног парадокса којим се изневерава оно што је већ изневерено. Зависност од суда и начин функционисања процеса можда најбоље описују бесмислене речи сликара Титорелија. Наиме, он тврди Јозефу да постоје три врсте ослобођења: стварно, привидно и одуговлачење. Недуго затим ће рећи: 'Слушао сам безбројне процесе у важним фазама, пратио сам их, уколико су се дали пратити, и – морам признати – нисам доживео ниједно стварно ослобођење' (Кафка, 1978:p.179). Преостају једино привидно ослобађање и одуговлачење, што значи да ослобађање није могуће. Идеја да се не можеш ослободити, да си вечно окривљен, одговара тези Бењамина да се у *капиталистичкој религији* култ заснива на кривици, а не на искупљењу. При томе, постепени развој догађаја ствара закључак код Јозефа К. да је суд присутан и тамо где га раније није очекивао, да суд постаје готово свеприсутан: од тога да се суднице налазе у маргиналним, сиромашним насељима, до тога да се из приватне, подстанарске собе сликара Титорелија може на задња врата ући у судске просторије. Све то ствара утисак свеприсутности суда, односно свеприсутности кривице – кривице као општег стања ствари.

И четврта Бењаминова карактеристика капитализма као религије може се применити на роман. Инстанца смисла, инстанца главних судија, оних који покрећу процесе и који су задужени за одржање правде - све време је невидљива. У још једној суудој систематизацији, налик оној о три врсте ослобођења, говори се о врстама адвоката, па тако постоје виши адвокати до којих, међутим, није могуће доћи нити ангажовати их, већ они сами бирају да ли ће се ангажовати у неком случају, али и када се ангажују - не учине то стварно. Јозеф К. све време има додира једино са последњим представницама суда, сликарима-просјацима, адвокатима у пензији, тешко болесним, са маргиналијама система.

Додатно треба приступити претпоследњем поглављу *У катедрали* и параболничкој причи о сељаку испред закона. Временске прилике тога дана, јако невреме, олуја и киша, стварају амбијент у којем ће се протагониста сусрести са свештеником, са лицем које представља религиозни ауторитет. Све снажније

невреме резултираће на крају потпуним мраком у којем ће се Јозеф налазити током разговора, а што ће све заједно створити утисак наднавног искуства, искуства на граници могућег и реалног. Он ће отићи до једне иконе како би испитао колика је видљивост, а пред њим ће се појавити вечна светлост: 'Да би утврдио колико може очекивати од овога, К. се упути оближњој бочној капели, попе се преко неколико степеница до ниске оgrade од мрамора и нагнувши се над њу осветли лампицом икону на олтару. Пред њим је дрхтаво лебдела вечна светлост' (Кафка, 1978:р.197). Позиција у којој се налази Јозеф К. наликује сусрету са метафизичким силама, сусрету са самим Богом, при чему ће се коначно испитати његова судбина. Његов доживљај катедрале управо говори о томе: 'Пролазећи тако сам између празних клупа док га је свештеник можда посматрао, К. се осети напуштен, а исто тако му се учини да величина катедрале лежи на врхунцу људских представа о величини' (Кафка, 1978:р.201).

Разговор почиње тако што свештеник напрасно изговара његово име и што понавља познату чињеницу да сви знају за Јозефа и његов процес. Свештеник му се обраћа управо због проблема његовог положаја у процесу. Прва реченица која се у вези с тим истиче својим семантичким потенцијалом јесте Јозефово разумевање проблема кривице: 'Али ја нисам крив, рече К. То је заблуда. Како може човек уопште да буде крив. Та ми смо сви људи, и сви смо једнаки.' (Кафка, 1978:р.203). Изговорене речи су сушта супротност помињаном капиталистичко-религиозном апсолутизовању кривице као опште законитости. Одговор свештеника више наликује реторичком говору него дијалектичком одговору: 'То је тачно, рече свештеник, али тако обично говоре кривци.' (Кафка, 1978:р.203). Свештеник не одговара тако што се устремљује ка откривању истине, већ напротив, пружа један арбитран суд. Он се искључиво заснива на процени вероватноће. Стога се јавља питање о религиозно-сакралној утемељености свештеника и његових речи. Недуго затим ће се догодити још једно изневеравање узвишености коју је иницијално заузео свештеник: 'Зар нећеш да сиђеш доле?' упита К. Ионако нећеш држати проповед. Дођи к мени доле. Сад већ могу да дођем, рече свештеник показавши се можда што је подвикнуо. Скидајући лампу са куке он рече: *Морао сам најпре издалека да разговарам с тобом. Иначе се на мене исувише лако може утицати тако да заборавам на своју дужност.*' (Кафка, 1978:рр.204-205). Након речи покуде, заузимања надређеног става оног који познаје истину, појављује се свештеник, који својим карактером подсећа на толике друге ликове из романа: ликове који све време иступају као припадници истине, док истовремено једино служе њеном скривању.

Како онда разумети параболу о сељаку пред законом, ако је изговара свештеник чији је карактер прилично непоуздан, променљив и сумњив? Сама параболо и расправа Јозефа и свештеника о могућем разумевању њеног смисла говори нам о реторичком, донекле софистичком извргавању истине. Свако могуће тумачење параболо, покушај њеног јасног разумевања које ће донети моралну поуку завршава се релативистичким одговором: 'Коментатори кажу на то: *Тачно схватање једне ствари и неразумјевање исте ствари не искључује једно друго.*' (Кафка, 1978:р.208). Могући одговор на питање ко је у параболо крив, сељак или вратар, не добија се. Јозеф К. и даље остаје у незнању. Према томе, иако би свештеник и катедрала требало да представљају другачију врсту институције у односу на адвокате, судије, сликаре и остале, ствара се сумња да ни ова врста одступања није заправо различита. Такође, чињеница о свештениковом познавању Јозефовог процеса недвосмислено упућује на његову блискост са судом. Уколико је повезан са судом, онда, свакако, дели одговорност за његово понашање. Зато ће и разговор врхунити у једином закључку који је Јозефу преостао: '*Жалосно мишљење, рече К. Од лажи се гради поредак у свету.*' (Кафка, 1978:р.212). Зар то не би била реченица којом би се одговорило на успостављање капитализма као религије света?

Од оваквог закључка до Јозефа помиреног са осудом јасан је след. Док је претходних годину дана проводио у непрестаним лутањима, трагању за одговором, Јозеф сада изгледа као да је доживео неку врсту преображаја, као да је дошао до сазнања које му је пружио помиреност са судбином, равнодушност према страшном суду. Иако није очекивао своје целате, он се уопште није зачудио, напротив. Приликом спровођења до места извршења казне понашао се крајње помирено са судбином. Не само да их је слушао, него им је чак и помогао током непријатног сусрета са полицајцем. Такође, занимљиво је да у опису те скупине од три особе, два целата и Јозефа који се налази између њих, долазимо до реченице која умногоме одговара дефиницији изневјерене параболо: '*Сва тројица сачињавала су сада такву целину да би, разбијеш ли једнога, разбио сву тројицу. Била је то целина какву може да сачињава само оно што нема живот.*' (Кафка, 1978:р.216). Зар није то опис параболничког устројства поетског света у Кафкином роману: параболом загарантован смисао и целина, али целина отуђена од људског и виталног? Притом, иако су задужена за спровођење смртне казне, и ова два господина су смушена као и претходни представници власти. Они се муче и никако не могу да пронађу одговарајуће место за извршење казне. На крају, казна се извршава тако што се погађа оно што симболизује људско биће и његову душу: срце. Зар није онда

казна осуда, не због начињене кривице, већ због трагова могућег Јозефовог слободног понашања? Јозеф се, наравно, не може сврстати у побуњени лик, али, без обзира на то, постоји извесна мера његове неусклађености са светом суда у којем се нашао.

Стога питање у којој се равни параболе догађа изневеравање као да добија одговор: у инстанци која је за себе приграбила улогу власника метафизичког смисла, улогу вршења правде. Као да је реч која се на почетку спустила у живот Јозефа К. све време била псеудопараболична и као да је сама себе изневерила, јер није могла да гарантује трансцендентни смисао. Начин апсолутизовања своје речи и своје правде суд може да изврши једино општом дехуманизацијом. Уколико су примаоци поруке дехуманизовани, онда се ни недостатак смисла у изговореној речи неће препознати и постаће општеважећи. Главни лик није напросто пример побуњеног јунака и исто тако се одликује постварањем друштвених односа, отуђењем и лукративношћу. Али, ипак, можемо рећи да се догађа одређено ослобађање од духа поробљавања, па макар се то догодило равнодушним одласком у смрт.

Извори

1. Кафка, Ф. (1978) *Процес*. Превела Вида Жупански-Печник. Београд, Нолит.

Литература

1. Адорно, Т. (2023) *Слободно време*. Превео Алекса Голијанин. Београд, Анархија/блок 45.
2. Андерс, Г. (1955) *Кафка – pro et contra*. Превео Иван Фохт. Сарајево, Народна просвјета.
3. Бењамин, В. (2015) *Капитализам као религија*. Превео Алекса Голијанин. Београд, Анархија/блок 45.
4. Кубат, Р., Драгутиновић, П. (2018) *Лексикон библијске егзегезе*. Београд, Библијски институт, Службени гласник.
5. Лиотар, Ж. Ф. (1988) *Постмодерно стање*. Превела Фрида Филиповић. Нови Сад, Братство - Јединство.
6. Лома, М. (2010) *Тумачење времена у Библији, Библијска хронологија*. Београд, Хришћанска мисао.
7. Петровић, В. (2022) *Поетика хумора код Кафке*. Том I и II. Београд, Задужбина Андрејевић и Филолошки факултет.
8. Шолем, Г. (2006) *Главни токови јеврејског мистицизма*. Превели Иван Роксандић и Ивана Спасић, Чачак - Београд, Уметничко друштво Градац.

Nikola Milović
University of Belgrade
Faculty of Philology

THE BETRAYED PARABLE AS A CONSTITUTIVE FIGURE IN KAFKA'S NOVEL *THE PROCESS*

Summary

This paper deals with the analysis of Kafka's novel *The Process* by using an Old Testament figure parable as a key for interpretation. The hypothesis is that Kafka's novel is formed like parabolical religious-sacred texts, but with a betraying parabolical final sense. Fundamental elements of the parable - metaphysical sense and human freedom - have been dislodged from their usual positions. We will try to show how the change in the parable happens because of the new experience of the religious, primarily through the capitalist appropriation of sacred prerogatives. Using the lines of Walter Benjamin from his text *Capitalism as Religion*, we will try to show the capitalistic source of Josef's guilt. The world of *The Process* is distinguished primarily by the omnipresence of the judge, which aims to imitate the omnipresence of God, therefore imitating sacred grounding. Also, the main characteristic of the character is desubstantialisation, i.e., emptying of spiritual content. Such individuals are not able to store the parabolic meaning in themselves, and at the same time, they are not able to establish real interpersonal relationships. In the world constructed by a betrayed parable, there is no possibility of a happy resolution: neither such a parable can guarantee meaning nor can the desubstantialised individual rebel. The only way left is to die indifferently.

► **Keywords:** Kafka, betrayed parable, desubstantialisation, capitalism, religion.

Sources

1. Kafka, F. (1978) *Proces*. Prevela Vida Županski-Pečnik. Beograd, Nolit.

References

1. Adorno T. (2023) *Slobodno vreme*. Preveo Aleksa Golijanin. Beograd, Anarhija/ blok 45.
2. Anders, G. (1955) *Kafka – pro et contra*. Preveo Ivan Foht. Sarajevo, Narodna prosvjeta.
3. Benjamin, V. (2015) *Kapitalizam kao religija*. Preveo Aleksa Golijanin. Beograd, Anarhija/ blok 45.

4. Kubat, R., Dragutinović, P. (2018) *Leksikon biblijske egzezeze*. Beograd, Biblijski institut, Službeni glasnik.
5. Liotar, Ž. F. (1988) *Postmoderno stanje*. Prevela Frida Filipović. Novi Sad, Bratstvo - Jedinstvo.
6. Loma, M. (2010) *Tumačenje vremena u Bibliji, Biblijska hronologija*. Beograd, Hrišćanska misao.
7. Petrović, V. (2022) *Poetika humora kod Kafke*. Tom I i II. Beograd, Zadužbina Andrejević i Filološki fakultet.
8. Šolem, G. (2006) *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*. Preveli Ivan Roksandić i Ivana Spasić. Čačak - Beograd, Umetničko društvo Gradac.

Преузето: 13. 1. 2024.
Корекције: 28. 4. 2024.
Прихваћено: 29. 5. 2024.